

O jazycích v roli lingua franca (se zvláštním zřetelem k angličtině)

Tamah Sherman (Praha)

ON LANGUAGES (ESPECIALLY ENGLISH) AS LINGUA FRANCAS

This article examines the concept of English as a lingua franca (ELF) in the context of lingua franca communication in general, with special emphasis on the contemporary Czech context. It begins by elaborating upon the context of World Englishes, on the basis of which ELF has become the subject of scholarly inquiry. Using examples from recent research, it then provides a brief analysis of the issues which arise in connection with the discussion of ELF in the Czech Republic: 1) the sociolinguistic situation of English in the Czech Republic, and 2) the connection between languages in the role of a lingua franca and metalinguistic behaviour, norms and expectations. It concludes by arguing that the phenomenon of lingua franca communication is a more general one, even applicable to languages such as Czech, and that the description of lingua franca interaction and its utilization in language planning (specifically acquisition planning) should be based on the relevant sociolinguistic theory.

KEY WORDS:

English as a lingua franca, sociolinguistics, English in the Czech Republic, language management, Czech as a lingua franca

KLÍČOVÁ SLOVA:

angličtina jako lingua franca, sociolingvistika, angličtina v České republice, jazykový management, čeština jako lingua franca

ÚVOD

V tomto textu vysvětluji paradigma *angličtina jako lingua franca* v kontextu odborného diskurzu o jazycích, které se ocitají v roli lingua franca. Domnívám se, že ačkoliv nejde o fenomén nový, může nám i v současné době pomoci k tomu, abychom otevřeli aktuální a společensky relevantní témata, která tento diskurz hlavně v českém kontextu podněcuje. Jsou to: 1) sociolingvistická situace angličtiny v České republice a 2) otázky metajazykového chování, norem a očekávání vyvstávající v souvislosti s užíváním jazyka v roli lingua franca. Vycházím zejména z aktuálních výzkumů v českém a mezinárodním kontextu a mým cílem je kvalitativním způsobem jasně zformulovat otázky, na které je třeba hledat odpověď. Důležitým teoreticko-metodologickým východiskem, na němž text zakládám, je myšlenka, že otázky hodné výzkumu by měly pramenit z reálně prožívaných problémů v dané společenské situaci, v tomto případě z problémů skutečně existujících v české společnosti, a to jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni. V závěrečné části článku se zabývám užíváním jazyků — včetně češtiny — v roli lingua franca obecně.

ANGLIČTINA JAKO LINGUA FRANCA

Situace užívání jazyka v roli lingua franca je chápána jako komunikační situace, ve které hlavní jazyk interakce není mateřským jazykem nikoho, resp. většiny z jejich účastníků. Během desítek let lingvistického badání bylo zkoumáno mnoho jazyků v roli lingua franca¹, v současnosti se stále častěji píše o angličtině jako jazyce v roli lingua franca. Angličtina se v této roli neobjevuje teprve v současné době, ovšem předmětem odborného zkoumání se toto její uplatnění stalo až ve dvacátém století, během něhož se diskurzivně budovala výzkumná oblast tzv. *světových angličtin*. Vznik této oblasti souvisí s modelem Braje Kachrua z roku 1985, ve kterém jeho autor představil tři kruhy pro popis struktury, užívání a pozice angličtiny — vnitřní kruh, který zahrnuje země, v nichž je angličtina v roli *mateřského jazyka* většiny obyvatelstva (Velká Británie, Spojené státy americké, Kanada, Austrálie aj.), vnější kruh, který zahrnuje země, v nichž je angličtina *druhým či dalším jazykem* většiny obyvatelstva (např. Indie, Malajsie, Nigérie, Singapur aj.), zejména v důsledku předchozí anglické kolonizace dané země, a rozšiřující se kruh neboli země, v nichž se angličtina vyučuje jako *cizí jazyk*, tj. ve zbytku světa, např. ve většině evropských a asijských zemí (Kachru, 1985). Pojem *světové angličtiny* původně sloužil primárně pro popis struktury variet angličtiny, resp. pidžinů a kreolů na bázi angličtiny v zemích tzv. vnějšího kruhu. Po modelu B. Kachrua vznikly modely další (výčet, popis a analýzu těch hlavních podává Kirkpatrick, 2007), mj. v souvislosti se sociopolitickým vývojem ve světě. Jeden aspekt tohoto vývoje představuje konec studené války a následné změny ve vzdělávací politice týkající se výuky cizích jazyků v zemích bývalého sovětského bloku. Tento aspekt však zatím v literatuře o světových angličtinách příliš reflektován nebývá.

Samotný pojem *angličtina jako lingua franca* existuje stejnou dobu, po jakou se angličtina v této roli používá. Začátkem 21. století se tento pojem začal užívat terminologičtěji (včetně zkratky ELF, která se v angličtině vyslovuje tak, jak se čte i v češtině, tj. [elf]). Jak již bylo zmíněno, tento termín označuje komunikační situace, ve kterých se používá angličtina jako hlavní jazyk komunikace a kde je převaha nerodilých mluvčích. Zatímco paradigma tzv. světových angličtin bylo do té doby zaměřeno na popis regionálních a národních variet angličtiny v zemích vnějšího kruhu, a tím na jejich další legitimizaci, nové paradigma angličtiny jako lingua franca se zabývá mj. užíváním různých variet (ve smyslu *množiny prostředků*) a jednotlivých variant (prostředků) v konkrétních komunikačních situacích na základě analýzy mluvených textů. V popředí je tím pádem jazyková inovace (rovina strukturního popisu), ale také jazyková akomodace (rovina interakce). Zjednodušeně řečeno, v paradigmatu ELF lze pozorovat i metodologickou výzvu k přechodu od variační sociolingvistiky k tzv. interpretativní neboli interakční sociolingvistice (viz Nekvapil, 2000) s využitím mj. nástrojů etnometodologické konverzační analýzy. Příklad tohoto přístupu lze nalézt ve studii autorské dvojice Cogo – Dewey (Cogo – Dewey, 2012), ve kterém je angličtina jako lingua franca analyzována na základě jejich vlastního materiálu. Tato práce do

1 Viz např. 177. číslo časopisu *International Journal of the Sociology of Language* (Meierkord, 2006), které je věnováno jazykům v roli lingua franca — kromě angličtiny je zde také pojednání o afrikánštině, indonéštině a esperantu.

velké míry ukazuje, že komunikace v angličtině jako lingua franca přece jen vykazuje všechny interakční rysy komunikace mezi rodilými mluvčími různých variet angličtiny. Jinými slovy, ELF je plnohodnotným komunikačním prostředkem a na „rodilosti“ mluvčích nezáleží. To je také hlavní závěr autorů, kteří aplikovali konverzační analýzu na komunikační situace, v nichž mluvčí užívají nějaký jazyk, který není jejich mateřštinou (srov. např. Gardner — Wagner, 2004; Firth, 1996, 2009; Kurhila, 2006). Vedlejší produkt výzkumu spočívá v legitimizaci komunikačních praktik daných mluvčích, což také vyvolává asociace se známými sociolingvistickými pracemi W. Labova (např. Labov, 1972), které měly za cíl legitimizovat varietu černošské angličtiny ve Spojených státech.

Abychom mohli více přiblížit podstatu výzkumné agendy představitelů paradigmatu angličtiny jako lingua franca, je třeba se nejdřív podívat na angličtinu jako lingua franca pohledem nyní již klasických teorií jazykového plánování, které se rozvětvily nejdříve do dvou (tzv. korpusové a statusové plánování), později tří typů (přidáním koncepce plánování akvizičního, viz Cooper, 1989). Výzkumníci se začali zabývat korpusovým plánováním ve smyslu sběru autentického materiálu ze situací ELF a následného popisu jazykových jevů, na jejichž základě se má komunikace v ELF lišit od komunikace ve standardní angličtině. Popis prozatím zůstává na úrovni vědeckých publikací (viz např. Jenkins, 2007, a již zmínění Cogo — Dewey, 2012) — nejedná se o východisko pro slovníky, gramatiky či učebnice. Tito autoři přitom ani jednoznačně netvrdí, že takovým východiskem někdy bude. Otázka tzv. statusového plánování neboli určování toho, který jazyk je předem stanoven pro použití v daných komunikačních doménách, je spojena s návrhy, že by angličtina (jako lingua franca) měla být oficiálním jazykem evropských institucí (viz např. House, 2003), projektů, konferencí i akademických publikací. Nejdiskutovanější bývá ovšem třetí známý typ jazykového plánování, tzv. akviziční plánování (angl. *language in education planning* nebo *acquisition planning*). V případě angličtiny jako lingua franca se důraz klade na to, aby učitelé angličtiny jako cizího jazyka ji vyučovali jako skutečně světový jazyk s přihlédnutím ke všem jejím varietám, tj. nepojímali ji jen jako jazyk země takzvaného vnitřního kruhu.

Pro českojazyčné čtenáře může při seznámení s paradigmatem angličtiny jako lingua franca vyvstat několik relevantních otázek. Za prvé: jaký je vztah pojetí angličtiny jako lingua franca a situace angličtiny v České republice obecně? Za druhé: jaký je vztah interakce v jazycích v roli lingua franca k standardním varietám jazyků vůbec? A hlavně: jak může pojetí lingua franca analytikům pomoci při výzkumu struktury a užívání češtiny v nově vznikajících komunikačních situacích? V následujících oddílech článku se pokusím nastínit výzkumná východiska, která by mohla na tyto otázky poskytnout odpovědi.

SOCIOLINGVISTICKÁ SITUACE ANGLIČTINY V ČESKÉ REPUBLICE

Pojetí angličtiny jako lingua franca má samozřejmě různou podobu v každém prostředí, ve kterém se vyskytuje, a pro evropské poměry můžeme uvažovat o jejích různých podobách v jednotlivých zemích s jejich jazykovými situacemi. Můžeme si proto klást otázku, jaká je souvislost mezi angličtinou jako lingua franca a postavením an-

gličtiny v České republice obecně. Nejprve je třeba konstatovat, že o výuce angličtiny v ČR po roce 1989 (a vlastně i před ním) toho ze sociolingvistického hlediska víme celkově velmi málo, chybějí např. přehledové makro-sociolingvistické studie, jaké existují např. pro Německo² (Hilgendorf, 2007), nebo výsledky celonárodních anket (např. Leppänen et al., 2011, pro Finsko). Lze uvést několik základních makro-sociolingvistických tendencí, které nám pomáhají se v této situaci orientovat:

1. Z hlediska modelu B. Kachrua patří Česká republika do tzv. „rozšiřujícího se kruhu“, tj. angličtina se zde vyučuje jako cizí jazyk.
2. Pro rozšíření angličtiny v České republice jsou zásadní politické změny po roce 1989, kdy ruština přestala být povinným cizím jazykem na školách a učitelé ruštiny se často rekvalifikovali a začali se věnovat výuce jiných cizích jazyků. Následný vývoj byl takový, že žáci si vybírali hlavně němčinu nebo angličtinu; ve školním roce 1997–1998 převýšil počet žáků, kteří se učili anglicky, počet žáků, kteří se učili německy. Nezanedbatelnou úlohu v této souvislosti sehrál též vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004 (viz Nekvapil, 2007).
3. Národní plán pro výuku cizích jazyků (2005, jedna podoba klasické akviziční politiky v ČR) doporučoval výuku dvou cizích jazyků, první nejpozději ve třetí třídě základní školy a druhý nejpozději v osmé třídě s tím, že angličtina byla a je nejméně propagována — praxe zacházení s doporučeními ukazuje, že angličtina se de facto stává prvním povinným cizím jazykem (viz Dovalil, 2010).
4. Neexistuje oficiální státní politika, která by předepisovala výuku konkrétní jazykové variety, ale existuje závazná forma státní zkoušky z angličtiny, standardizované státní maturity a schvalovacích doložek pro učebnice z ministerstva školství. Na evropské úrovni existuje tzv. Společný evropský referenční rámec pro výuku cizích jazyků, který je ale zaměřen spíše na získávání komunikačních dovedností než na obecné poznatky o jazykové struktuře.
5. Ve věci variet však existují tendence k používání materiálů (např. učebnic) z Velké Británie, mimo jiné z důvodu zeměpisné blízkosti, tradice a aktivního marketingu ze strany nakladatelů.
6. Učitelé angličtiny na státních školách nemají jednotnou kvalifikaci, o čemž svědčí zpráva České školní inspekce (Česká školní inspekce, 2010).

K otázkám výuky angličtiny lze ještě zmínit stále rostoucí poptávku po angličtině na pracovním trhu nebo dokonce nově požadovanou znalost angličtiny u stávajících zaměstnanců. Například ve výzkumech v nadnárodních podnicích, které jsou v ČR kontinuálně prováděny od devadesátých let minulého století, lze takový vývoj jazykové situace sledovat (viz Nekvapil — Nekula, 2006, nebo Nekvapil — Sherman, 2009b). Stručně řečeno, jazykové požadavky kladené na české zaměstnance, kteří pracují třeba jen několik málo kilometrů od místa svého narození, se neustále mění. V 90. letech existovala ze strany německých firem silná poptávka po znalostech němčiny (která, zdá se, trvá dodnes). Postupně se — a to i ve firmách s německým vedením —

2 Zajímavý obraz subjektivního prožívání angličtiny při společenských změnách, integrující také socioekonomický pohled, podává pro Slovensko Prendergast (2008).

tato poptávka měnila v poptávku po angličtině, což někteří čeští zaměstnanci prožívali jako osvobozující změnu: angličtina v roli lingua franca mohla znamenat neutralizaci česko-německých asymetrií (s jejich složitým historickým kontextem). Pokud se ale používala angličtina na poradách vedení pobočky podniku, stále bylo možné pozorovat přímo v interakcích, že čeští zaměstnanci se ocitali v nevýhodě — vyjadřovali se anglicky s většími obtížemi a méně sebejistě než jejich němečtí kolegové. Při rozhovorech s výzkumníky uváděli, že měli problém s tím, že se nejdřív museli naučit německy (a to ve věku, který považovali pro takovou činnost za vysoký, třeba po čtyřicítce), a poté, při další internacionalizaci podniku, anglicky, což pro ně představovalo další podstatnou zátěž. V navazujících výzkumech³ ale bylo možno vyzorovat ještě jiný sociolingvistický vývoj, např. když se v České republice začaly zakládat pobočky firem z Dálného východu (Japonsko, Korea). V souvislosti s tím vznikaly situace, v nichž se diskutovalo o používání národních jazyků (čeština, japonština, korejština) jen minimálně, pokud vůbec. Znalost angličtiny byla u zaměstnanců i zaměstnavatelů považována za samozřejmost. Přitom ale angličtina českých zaměstnanců byla na vyšší úrovni než angličtina jejich východoasijských šéfů, obzvláště v oblasti pragmatické kompetence — čeští zaměstnanci v rozhovorech uváděli např. tendenci svých zaměstnavatelů užívat přímé rozkazy typu *you go there* nebo *you do that* místo zdvořilejších žádostí. Kompetenční rozdíly vedly ke komunikačním potížím prožívaným českými zaměstnanci, kteří ale vzhledem k ekonomicko-mocenským strukturám podniku nemohli vyžadovat, aby šéfové své dovednosti v anglickojazyčné komunikaci zdokonalili. Tyto výzkumy z pracovní sféry ukazují, že nelze analyzovat situace, ve kterých se používá jazyk v roli lingua franca, pouze jazykově (útvarově), nýbrž že je třeba též brát v úvahu, jak se mimojazykové konstelace promítají do interakce a následných metajazykových reflexí.

Pokud jde o nárůst užívání angličtiny v České republice, musíme pro předvídaní vývoje jazykové situace v budoucích letech přihlédnout k situaci v jiných zemích, které v určitém smyslu postupně migrují od Kachruova *rozšiřujícího se kruhu* ke *kruhu vnějšímu*. To jsou země s rozšířenější znalostí angličtiny, než je tomu v České republice, mj. ty, které z různých důvodů patří k tzv. *titulkující Evropě*, kde jsou filmy a televizní seriály v cizích jazycích převážně titulkovány, a ne k tzv. *dabující Evropě*, jejíž součástí je např. Česká republika: přímý poslech cizích jazyků z veřejnoprávních médií je omezen, což je občas vnímáno jako problém.⁴ Označení země jako dabující nebo titulkující z laického hlediska často koreluje se znalostí cizích jazyků v daných zemích, a tak vznikají i iniciativy jako např. „Stop povinnému dabingu v Česku“⁵, které se zakládají na tom, že dabování brání uživatelům médií ve styku s cizími ja-

3 Míněny jsou terénní výzkumy v japonských a korejských nadnárodních podnicích na území České republiky, kterých se autorka statě zúčastnila a na kterých nadále pracuje; výsledky zde uvedené dosud nebyly publikovány.

4 V těchto zemích bývá též hojný fenomén tzv. amatérského nebo uživatelského titulkování neboli vytvoření titulků k filmům a seriálům staženým z internetu pro účely vlastního užívání, příp. i ke sdílení s dalšími potenciálními diváky, a to mj. z důvodu prožívání nedostatečné znalosti původního jazyka, viz např. Švelch (2011).

5 Viz www.stopdabingu.cz.

zyky (příčemž pojem *cizí jazyk* je víceméně ztotožněn s angličtinou), a tak nepřispívá ke zlepšování domnělých nedostatků Čechů v angličtině.

Titulkující země mají jako státní jazyk zpravidla další germánský jazyk (tj. kromě angličtiny) a nacházejí se většinou na severu Evropy — Holandsko, Dánsko, Norsko, Švédsko a Island. Nastíním zde dva problémy, s nimiž se titulkující země potýkají: 1) míra celospolečenské znalosti angličtiny a jejího používání v daných zemích vyvolává (např. v národních médiích) strach z tzv. „ztráty domén“ (*domain loss*); a to v souladu s koncepcí domén J. Fishmana pocházející z roku 1972⁶, kde doménami jsou např. (podle Schmidt-Rohra, 1963) rodina, škola, veřejný prostor, církev, literatura, tisk, vojsko, soudy nebo státní správa; 2) mění se koncepce toho, co se považuje za expertní jazykovou a filologickou znalost — jinými slovy, při volném přístupu k jazykovým materiálům (knihy, filmy, počítačové hry, internet, cestování, školní výměny apod.) mají žáci jazykové a kulturní znalosti anglofonního světa, které jejich učitelům scházejí, resp. které nemusejí být učiteli (v roli normových autorit) uznány za legitimní.⁷

Tyto sociolingvistické souvislosti zde načrtávám i proto, že při úvaze o angličtině jako *lingua franca* nelze přehlédnout makro-kontext jejího užívání a jeho promítání se do mikro-kontextu pomocí normových autorit a procesů jazykového managementu.

OTÁZKY METAJAZYKOVÉHO CHOVÁNÍ A NOREM

Časté téma při diskusích o angličtině v roli *lingua franca* představují normy. Výzkumníci ELF (např. Jenkins, 2007) tvrdí jednak to, že v situacích, v nichž se užívá angličtina jako *lingua franca*, nemusejí platit tzv. normy rodilých mluvčích (*native-speaker norms*), a jednak to, že rodilí mluvčí nemusejí být vhodnými vzory při výuce angličtiny, např. v audiovizuálních učebních materiálech. Jako nejvhodnější se ukazuje přistoupit k této otázce přes pochopení norem jako jevů sociálně a situačně podmíněných a hlavně — jako předmětu metajazykového chování. K těmto účelům nám může sloužit teorie jazykového managementu (Jernudd — Neustupný, 1987; Neustupný, 2002; Nekvapil — Sherman, 2009⁸). Jazykový management je v pojetí Jernudda a Neustupného jakékoliv chování lidí vůči jazyku, což může obsáhnout i všechny druhy jazykového plánování, jazykovou politiku, jazykovou kulturu apod. Jednotlivé fáze jazykového managementu jsou 1) povšimnutí si odchylky od očekávání (normy), 2) hodnocení odchylky, 3) plán opatření k nápravě a 4) realizace (implementace) tohoto plánu. Pro komunikaci v jazyce jako *lingua franca* mohou být relevantní všechny jednotlivé fáze, protože pomáhají výzkumníkům odhalit, které jazykové rysy konkrétně jsou (nebo nejsou) předmětem managementu v interakci, kdo a jak si jich povšimne, hodnotí, napraví apod. Lze pozorovat, že to, co bývá považováno za chybu v kontextu jazykové zkoušky, není stejně hodnoceno např. v pracovním hovoru. Příkladem mohou být výpovědi typu *Lukáš know* (česky: *Lukáš ví*), které byly opakovaně zaznamenány ve výše

6 Rozsáhlejší diskusi viz v článku H. Haberlanda (2008).

7 Viz např. výzkumný projekt *English in Europe: opportunity or threat?*, <http://www.englishin-europe.postgrad.shef.ac.uk/>.

8 Viz i <http://languagemanagement.ff.cuni.cz>.

popsaných výzkumech v nadnárodních společnostech v hovorech mezi rodilými mluvčími češtiny a němčiny. U slovesa sice chybí koncovka *-s* pro třetí osobu jednotného čísla a je i možné, že účastníci hovoru si této odchylky povšimli (nebo také ne), ale její povaha nebyla taková, že by vznikla potřeba ze strany kohokoliv z účastníků ji opravit.

V případě jazyků v roli *lingua franca* tedy lze předpokládat, že se lidé vůči nim budou chovat jinak než vůči standardizovaným varietám a že budou mít pro toto své chování nějaké specifické důvody. Například lze očekávat, že budou v dané interakci používat tvar *he walk* a budou (podvědomě) vědět, v jakých situacích ho chtějí použít a v jakých ne.

Jako příklad jazykového managementu na makroúrovni mohou posloužit konference z jednoho evropského projektu, kde došlo k zajímavému chování směrem k angličtině jako *lingua franca*⁹ (tzv. organizovaný management). Tento management vyústil až ve skutečnou kampaň v rámci evropského výzkumného projektu DYLAN¹⁰, věnované vícejazyčnosti v Evropě. Vzhledem k mezinárodnímu charakteru a tématu projektu byla stanovena oficiální trojjazyčná jazyková politika: jednacím jazyky byly angličtina, němčina a francouzština¹¹. Tým výzkumníků z Vídně na takovou (nefunkční) jazykovou politiku zareagoval sestavením brožurky, v níž propagoval angličtinu v roli *lingua franca* (tj. navrhl opatření na potenciální úpravu této politiky). V brožurce lze najít také „často kladené dotazy“, např. *Je ELF špatná angličtina?*, a je v ní zdůrazněno, že ELF není totéž co angličtina rodilých mluvčích.

Teorie jazykového managementu pomáhá k vytvoření vhodného základu pro další výzkum s navazujícími otázkami typu: *kdo jsou relevantní normové autority v českém prostředí?* (viz Dovalil, 2006), *jakými diskurzy jsou tyto normové autority konstituovány?*, resp. *jak lze užívání angličtiny v České republice analyzovat prizmatem světových angličtin a angličtiny jako lingua franca?* V této souvislosti a konkrétně k otázce angličtiny jako *lingua franca* byl proveden výzkum na osmi českých středních školách (viz Sherman — Siegllová, 2011)¹². V každé škole¹³ byly provedeny polostrukturované rozhovory se šesti žáky o jejich volbě cizích jazyků a zkušenostech s procesem učení se těmito jazykům i jejich užívání (hlavně angličtiny). Informace sdělené v rámci těchto rozhovorů potvrdily některé obecné tendence týkající se angličtiny v České republice, jak byly načrtnuty výše. Studenti opakovaně uváděli, že se často ocitají v pozici „jazykových expertů“ ve vztahu k vlastním učitelům. Například ti, kteří absolvovali pobyt ve Spojených státech, uváděli, že po návratu zažili se svými učiteli střet jazykových (převážně lexikálních) norem.

9 Celkový popis tohoto příkladu viz v článku C. Hülbauera et al. (2008).

10 Viz http://www.dylan-project.org/Dylan_en/index.php

11 Jazykověpolitické nařízení bylo takové, že při projektových konferencích měli účastníci mluvit jedním z těchto tří jazyků a powerpointovou prezentaci vytvořit v jiném z nich. V praxi to znamenalo, že bylo možné vystupovat úplně bez angličtiny.

12 V tomto textu jsou shrnuty výsledky nejen z článku T. Sherman a D. Siegllové (2011), ale i úvahy, které v něm zmíněny nebyly.

13 Šlo o pět gymnázií, jednu ekonomickou školu, jedno odborné učiliště a jednu průmyslovou školu. Původní snaha byla alespoň minimálně zachytit různorodost českého školství, i když vzorek nelze považovat za reprezentativní, mimo jiné z důvodu nedostatečného pokrytí území republiky.

Následně byla v každé škole s dotázanými šesti žáky uspořádána hlavní část výzkumu — moderovaná skupinová diskuse (Kaderka, 2006) na téma angličtiny jako *lingua franca*. Studenti dostali krátký text, ve kterém jim byla představena ELF z hlediska komunikačních situací (používá se mezi nerodilými mluvčími, např. v obchodním styku, v akademickém světě nebo v turistických interakcích), z hlediska formálního (byly představeny některé často zaznamenávané rysy ELF, např. zmíněné nepoužití koncovky v třetí osobě sg. prez.) i z hlediska statusového (rodilí mluvčí už nemusejí sloužit jako relevantní normové autority ve všech komunikačních situacích, v nichž se angličtina používá). O tomto textu měli diskutovat, resp. na něj ve skupině reagovat.

Kvalitativní analýza, která následovala po přepisu záznamu moderovaných skupinových diskusí, vedla k závěrům, jež lze charakterizovat takto: 1) existují jen určité společenské skupiny, pro které je jazyk vůbec tématem, o kterém jsou schopny i ochotny se vyjadřovat na metajazykové rovině — v gymnáziích a na ekonomické škole byla diskuse plynulá, na učilišti a na průmyslové škole měli studenti potíže, příp. nezájem vztahovat témata představená v textu k vlastní osobě; 2) pokud byli členové diskusní skupiny schopni i ochotni se vyjadřovat k jazyku, vnímají ho jako prostředek sociální diference. Jinak řečeno, v diskusích byla reprodukována tzv. ideologie standardního jazyka nebo ideologie rodilého mluvčího. Ideologie rodilého mluvčího spočívá v přesvědčení o objektivní, inherentní nadřazenosti idealizované, homogenní standardní variety daného jazyka (a tak o objektivní, inherentní podřazenosti jiných variet), resp. v přesvědčení, že (vzdělaný) rodilý mluvčí daného jazyka je ideálním jazykovým vzorem i normovou autoritou (viz např. Lippi-Green, 1997; Milroy — Milroy, 1999). Příklad této ideologie v praxi lze často najít v pokynech pro autory u akademických časopisů, které doporučují, aby nerodilí mluvčí angličtiny dali své texty přečíst rodilým mluvčím před odevzdáním.

Ideologii standardního jazyka / rodilého mluvčího ve výzkumu reprodukovali někteří studenti, hlavně ti z gymnázií, kteří v diskusích spojovali vlastní užívání standardního jazyka (jak v češtině, tak v angličtině) s vyšším dosaženým vzděláním a následně s vyšší pravděpodobností ekonomického a společenského úspěchu. Jinými slovy, vnímali jazykové variety jako prostředky, kterými se mohou lišit od jiných.

Ideologii standardního jazyka / rodilého mluvčího reprodukovali někteří studenti (opět převážně z gymnázií) také v diskusích o vnímaném přímočarém vztahu mezi jazykem a národní identitou. Tito studenti ve společných diskusích interpretovali angličtinu v roli *lingua franca* jako pokus o kodifikovanou, pozměněnou varietu standardní angličtiny, ovšem s tím, že nerodilí mluvčí angličtiny nemají oprávnění ji měnit a znovu kodifikovat. V této souvislosti se při skupinových diskusích objevila argumentace, že čeští rodilí mluvčí by nechtěli, aby nerodilí mluvčí nějak češtinu měnili a její pozměněnou podobu kodifikovali.¹⁴ Lze se domnívat, že tato argumentace by se objevila v podobných diskusích skupin mluvčích patřících k jazykové většině v zemích s jedním převažujícím jazykem, kteří vyznávají herderovskou ideologii automatické, nezpochybněné vazby mezi jazykem a národem, v parafrázi „mateřským jazykem všech Čechů je čeština“.

14 V této souvislosti se mluvilo např. o vietnamských varietách češtiny.

Hodnota tohoto výzkumu nespočívá ani tak v tom, že by nám poskytl vyčerpávající přehled o konkrétních normových autoritách, ideologiích a souvisejícím managementu angličtiny v České republice, nýbrž spíše v tom, že výzkum potvrzuje obecné tendence sociologické a sociálněpsychologické, např. jazykové variety bezprostředně souvisejí se sociální stratifikací, a tím pádem jsou předmětem metajazykového chování. Kromě toho lidé cítí potřebu mít pravidla, hranice, případně standardizaci (ať jazykovou nebo neязыkovou) pro svou základní orientaci ve společnosti a následné každodenní jednání.

Protože v nově vzniklém paradigmatu angličtiny jako *lingua franca* jsou hojně zastoupeni didakticky orientovaní badatelé, mohli bychom si nejprve klást otázku, jaké specifické jazykové problémy prožívají učitelé a žáci angličtiny v českém kontextu a jak bývají tyto problémy řešeny. Přitom je třeba zdůraznit, že za „problém“ lze považovat situaci, která je za problém pokládána samotnými aktéry. Příkladem může být uživatel angličtiny, který používá tvary v rozporu s kodifikovanou normou, ale sám to jako problém neprožívá; obdobně jako neproblematickou popisovali středoškoláci ve zmíněném výzkumu angličtinu svých rodičů na dovolené (Sherman — Siegllová, 2011). Otázkou pak je, kdo co prožívá jako problém, kdo bývá určován jako potenciální „řešitel“ problému, jaké jsou představy o jeho možném řešení a zda k řešení skutečně dochází.

V českém prostředí mají učitelé i jejich žáci k dispozici značné množství učebních materiálů a přístupů k angličtině. Bylo by nepochybně zajímavé sledovat např. jejich rozhodovací procesy a způsoby, jak využívají různé normové autority, aniž bychom jako badatelé tato jejich rozhodnutí hodnotili. Zároveň nelze přehlédnout fakt, že v zemi s vysoce homogenizovaným školským systémem nelze izolovat úvahy o výuce cizích jazyků od úvah o výuce mateřského jazyka (v tomto případě češtiny). Vztah českých rodilých mluvčích k varietám a normám angličtiny je zřejmě formován jejich zkušenostmi s výukou češtiny ve škole, např. v prožívání toho, co je odchylka od normy a jaký postih za ni hrozí, nebo v laických domněnkách o normových autoritách typu jazykové poradny a o domnělých způsobech, jak poradna reguluje jazyk.

JAZYKY (VČETNĚ ČEŠTINY) JAKO LINGUA FRANCA

Popisy angličtiny jako *lingua franca* odrážejí výzkumná paradigmatata pro popis a analýzu jazykových struktur a jazykového užívání obecně. Můžeme si klást otázku, zda se z hlediska těchto popisů angličtina liší od jiných jazyků, které mohou fungovat v roli *lingua franca*. Lze např. očekávat, že čeština, němčina nebo švédština jako *lingua franca* budou (obdobně jako v případě angličtiny) strukturně odlišné od kodifikovaných standardních variet těchto jazyků a dále že interakce v těchto jazycích v roli *lingua franca* budou také např. obsahovat (v etnometodologickém smyslu) *dělání interakce v jazyce v roli lingua franca*, když účastníci pomocí metajazykového vyjadřování dávají najevo, že jsou nerodilí mluvčí.

Podle některých autorů (např. výše zmínění Cogo a Dewey) diferenciaci spočívá v tom, že angličtina jako *lingua franca* (podobně jako *globalizace*) se definuje tak, že se liší od dosavadních situací jazyků v roli *lingua franca* svým rozsahem — je víc lidí, kteří používají angličtinu jako cizí jazyk než lidí, kteří používají např. češtinu jako cizí jazyk — a záběrem: různost komunikačních situací, ve kterých se používá anglič-

tina jako lingua franca, je vyšší než u jiných jazyků, a dále rychlostí svého šíření, mj. pomocí současných komunikačních technologií. Jeden z hlavních přínosů šířícího se zájmu o angličtinu v roli lingua franca tedy spočívá podle mého názoru v tom, že nám její analýza poskytuje nástroje k popisu dalších jazyků v roli lingua franca, hlavně těch, které nebývají typicky považovány za vhodné kandidáty na takovou roli.¹⁵ Příkladem mohou být i všechny jazyky Evropské unie včetně těch, které jsou tradičně chápány jako jazyky, kterými mluví málo nerodilých mluvčích, tj. i čeština.

V souladu s tím, co v rámci moderovaných skupinových diskusí z výzkumu v předchozím oddíle zkoumaní středoškoláci spontánně uvedli, je třeba uvažovat o pohledu na češtinu jako lingua franca vzhledem k těmto bodům: 1) oslabení konkrétní vazby jazyka na národnost (srov. Sherman, 2005), 2) interakce, v nichž je komunikační funkčnost upřednostňována nad jazykovou formou. Znovu je však třeba připomenout, že pohled na jazyk takovým prizmatem není v zásadě ničím novým, pro češtinu byl však zatím málo využíván.

MOŽNOSTI BUDOUCÍHO VÝZKUMU ČEŠTINY JAKO LINGUA FRANCA

Při výzkumu češtiny jako lingua franca bychom mohli vycházet z toho, že pro všechny příklady týkající se struktury a užívání angličtiny jako lingua franca bychom našli podobné analogie v češtině. Rozdíl by byl patrně jen v tom, že by jich asi bylo méně a chyběl by výše zmíněný rozsah a záběr. Zajímavějším východiskem se zdá být myšlenka, že socioekonomické a sociokulturní aspekty procesů doprovázejících užívání jazyků jako lingua franca (čeština) se liší od sociokulturního managementu angličtiny jako lingua franca. Tyto rozdíly mohou souviset též s odlišnými sociálními sítěmi, v nichž tyto jazyky používají nerodilí mluvčí. Např. komunikace v každém jazyce jako lingua franca se může odehrát na tržnici při obchodní interakci mezi Vietnamcem a Číňanem nebo v obchodě mezi korejskou majitelkou a její ukrajinskou zaměstnankyní, ale situační podmínky mluvčích (např. mocenské vztahy nebo komunikační kompetence aktérů) mohou být jiné v případě užívání angličtiny a v případě užívání češtiny — v čem ten rozdíl spočívá, je vhodným tématem pro další výzkum. Paradigma jazyka v roli lingua franca navíc nabízí další ontologické východisko pro zkoumání nerodilých mluvčích češtiny, kteří bývají běžnými, legitimizovanými účastníky každodenních komunikačních situací v českojazyčném prostředí. Komunikace těchto jedinců je však v Českém národním korpusu reprezentována zatím jen texty těch, kteří si jazyk osvojují, a zkoumají se jejich odchylky od jazykové normy¹⁶. Takový přístup je jistě chválehodný, ale nepokrývá bohatou problematiku nerodilých mluvčích v úplnosti. Nabízí se např. zkoumat, kdy komunikační aktéři činí status nerodilého mluvčího relevantní v interakci.

15 Jako názorný příklad může sloužit výzkumný projekt ELDIA (*European Language Diversity for All* — <http://www.eldia-project.org/>), který je zaměřen na menšinové ugrofinské jazyky v Evropě, i když je financován z Evropského projektu na základě výzvy s názvem *Vehicular languages in Europe in an era of globalisation: history, policy, practice*. Základním pilířem projektu je, že každý jazyk může fungovat jako *vehikulární jazyk* neboli lingua franca.

16 Viz Korpus CzeSL na <http://ucnk.ff.cuni.cz/czesl-plain.php>.

Na základě zkušeností autorky této statě bychom mohli vytvořit hypotézu, že popsané odchylky v komunikaci nerodilých mluvčích často nejsou v rámci dané interakce vůbec relevantní, a to ani z hlediska rodilých mluvčích.

Závěrem: obecně jistě platí, že by bylo v českém prostředí žádoucí popsat jevy, které se zde hojně vyskytují, a to jednak při zkoumání současné situace angličtiny v České republice, jednak při zkoumání češtiny v nově vznikajících komunikačních situacích, což je podle názoru autorky této statě hlavním přínosem paradigmatu angličtiny jako lingua franca/ELF. Ovšem při tomto zkoumání a jeho následném využití při akvizičním plánování, hlavně při tvorbě politiky výuky cizích jazyků, je potřeba se důkladně seznámit s již dlouho existujícími, zároveň však neustále se vyvíjejícími (nejen variačními) sociolingvistickými nástroji a se situací v jiných státech, které se danou problematikou již delší dobu zabývají.

LITERATURA:

- COGO, A. — DEWEY, M. (2012): *Analysing English as a Lingua Franca: A Corpus-Based Investigation*. London: Continuum.
- COOPER, R. L. (1989): *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE (2010): *Souhrnné poznatky o podpoře a rozvoji výuky cizích jazyků v předškolním, základním a středním vzdělávání v období let 2006–2009*. Dostupný na: <http://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Podpora-a-rozvoj-vyuky-cizich-jazyku>.
- DOVALIL, V. (2006): K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 67/2, s. 96–102.
- DOVALIL, V. (2010): Sind zwei Fremdsprachen in der Tschechischen Republik realistisch? Zu den aktuellen Problemen der tschechischen Spracherwerbsplanung. *Sociolinguistica*, 24, s. 43–60.
- FIRTH, A. (1996): The discursive accomplishment of normality: On 'Lingua Franca' English and conversation analysis. *Journal of Pragmatics*, 26/2, s. 237–59.
- FIRTH, A. (2009): Doing not being a foreign language learner: English as a lingua franca in the workplace and (some) implications for SLA. *International Review of Applied Linguistics*, 47, s. 127–156.
- FISHMAN, J. A. (1972): Domains and the relationship between micro- and macrosociolinguistics. In: J. GUMPERZ — D. HYMES (eds.), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Speaking*. New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 407–434.
- GARDNER, R. — WAGNER, J. (eds.) (2004): *Second Language Conversations*. London: Continuum.
- HABERLAND, H. (2008): Domains and domain loss. In: B. PREISLER — A. FABRICIUS — H. HABERLAND — S. KJAERBECK — K. RISAGER (eds.), *The Consequences of Mobility: Linguistic and Sociocultural Contact Zones*. Roskilde: Department of Culture and Identity, Roskilde University, s. 227–237.
- HILGENDORF, S. (2007): English in Germany: contact, spread and attitudes. *World Englishes*, 26/2, s. 131–148.
- HOUSE, J. (2003): English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics*, 7/4, s. 556–578.
- HÜLMBAUER, C. — BÖHRINGER, H. — SEIDLHOFER, B. (2008): The language policy of the DYLAN project. In: J. HOCHGERNER — I. ČORNEJOVÁ (eds.), *Communication in international R & D projects*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu — Barrister & Principal, s. 41–52.
- JENKINS, J. (2007): *English as a Lingua Franca: Attitude and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- JERNUDD, B. H. — NEUSTUPNÝ, J. V. (1987): Language planning for whom? In: L. LAFORGE (ed.), *Proceedings of the International Colloquium*

- on *Language Planning*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, s. 69–84.
- KACHRU, B. B. (1985): Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle. In R. QUIRK — H. G. WIDDOWSON (eds.), *English in the World*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 11–30.
- KADERKA, P. (2006): Reklama v neziskovém sektoru: analýza recepte nekomerční reklamy v moderovaných skupinových diskusích. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42, s. 379–402.
- KIRKPATRICK, A. (2007): *World Englishes: Implications for International Communication and English Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KURHILA, S. (2006): *Second Language Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- LABOV, W. (1972): *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LEPPÄNEN, S. — PITKÄNEN-HUHTA, A. — NIKULA, T. — KYTÖLÄ, S. — TÖRMÄKANGAS, T., NISSINEN, K. — KÄÄNTÄ, L. — RÄISÄNEN, T. — LAITINEN, M. — PAHTA, P. — KOSKELA, H., LÄHDESMÄKI, S. — JOUSMÄKI, H. (2011): National Survey on the English Language in Finland: Uses, meanings and attitudes. *Studies in Variation, Contacts and Change in English*, Vol. 5. Dostupný na: <http://www.helsinki.fi/varieng/journal/volumes/05/>.
- LIPPI-GREEN, R. (1997): *English with an Accent: Language, Ideology, and Discrimination in the United States*. London: Routledge.
- MEIERKORD, C. (ed.): *International Journal of the Sociology of Language* 177.
- MILROY, J. — MILROY, L. (1999): *Authority in Language: Investigating Standard English*. London: Routledge.
- NEKVAPIL, J. (2000): Teze k utváření interpretativní sociolingvistiky. *Časopis pro moderní filologii*, 82/1, s. 1–4.
- NEKVAPIL, J. (2007): On the language situation in the Czech Republic: What has (not) happened after the accession of the country to the EU. *Sociolinguistica*, 21, s. 36–54.
- NEKVAPIL, J. — SHERMAN, T. (eds.) (2009a): *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt: Peter Lang.
- NEKVAPIL, J. — SHERMAN, T. (2009b): Pre-interaction management in multinational companies in Central Europe. *Current Issues in Language Planning*, 10/1, s. 181–198.
- NEKVAPIL, J. — NEKULA, M. (2006): On language management in multinational companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 7/2–3, s. 307–327.
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2002): Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38, s. 429–442.
- PRENDERGAST, C. (2008): *Buying into English: Language and Investment in the New Capitalist World*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- SCHMIDT-ROHR, G. (1963): *Mutter Sprache*. Jena: Eugen Diederichs Verlag.
- SHERMAN, T. (2005): Odbočka z diskuse o mnohoženství aneb Co nám mohou Mormoni říct o sociolingvistické situaci češtiny. *Čeština doma a ve světě*, 13/1–2, s. 15–23.
- SHERMAN, T. — SIEGLOVÁ, D. (2011): Perceptions of ELF in Czech secondary schools: National identity and social differentiation. In: A. ARCHIBALD — A. COGO — J. JENKINS (eds.), *Latest Trends in ELF Research*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars' Publishing, s. 229–249.
- ŠVELCH, J. (2011): *Přeloženo uživateli: překlad televizních seriálů jako příklad uživatelsky generovaného obsahu v nových médiích* (= Pražské sociálně vědní studie, Mediální řada, MED-024). Praha: Fakulta sociálních věd UK.